

интерпретирует взгляды других исследователей. Значительное внимание уделено освещению взглядов современных исследователей к определению понятия «историография». Определенные функции и методы педагогической историографии. В частности, к функциям историографии относятся: познавательная, методологическая, конструктивно-критическая, прогностическая, мировоззренческая, парадигмальная, интеграционная и дидактическая. Методами педагогической историографии определены: изучение информационных источников, историко-структурный, историко-генетический, парадигмальный, персоналистическое-биографический, терминологический анализ.

Ключевые слова: историография, педагогическая историография, методы исследования.

Summary

K.M.Binytska

Pedagogical Historiography - Modern State of Directions of Historic-Pedagogical Researches

The article deals with the problems of theory of pedagogical historiography, as one of directions of historic-pedagogical researches. The author reveals theoretical approaches to this problem, interprets the views of other researchers. Considerable attention is paid to illumination of the views of the modern researchers to the determination of the term «historiography». The functions and methods of pedagogical historiography are determined. In particular, the functions of historiography include: cognitive, methodological, structural and critical, predictive, worldview, paradigm, integration and didactic. Methods of teaching historiography are: study of information sources, historic-structural, historic-genetic, paradigm, personalistic-biographical, terminological analysis.

Key words: historiography, pedagogical historiography, research methods.

Дата надходження статті: «9» жовтня 2013 р.

УДК 2-9.001.32(477.43/44):17/19»(09)(045)

Ю.І.БЛАЖЕВИЧ,

кандидат історичних наук
(м.Хмельницький)

Джерельна основа релігійної історії Поділля (кінець XVIII – початок XX ст.)

В статті розкрито суть та висвітлено досвід використання значного архівного та документального матеріалу вітчизняних та зарубіжних державних архівів щодо релігійної історії Подільського краю в кінці XVIII – на початку XX ст., у так званій імперській період, коли Правобережна Україна і Поділля були інкорпоровані до складу Російської держави. Значна увага в статті надається аналізу фондів 127, 5422, 533 Центрального державного історичного архіву України в м. Києві, фондів 34, 64, 87, 111, 227, 228, 237, 315, Ф-685 Хмельницького обласного державного архіву та фондів Р-200, Д-375, Д-513, 506, 546, Д-606, Д-789, Д-799 Вінницького обласного державного архіву, фондів 796, 1263, 1281, 1488 Російського державного історичного архіву у м. Санкт-Петербурзі, фондів 136, 295, 1781, 3245 Національного історичного архіву Білорусі у м. Мінську.

Ключові слова: архів, консисторія, релігійна історія, Поділля, єпархія, документи.

Постановка проблеми у загальному вигляді та аналіз досліджень і публікацій... З утвердженням державної незалежності України світ побачила низка ґрунтовних узагальнюючих праць, присвячених розвитку релігійної сфери на Поділлі наприкінці XVIII – на початку XX ст. Значний науковий інтерес щодо розкриття суті інкорпораційної і уніфікаційної політики царського уряду згідно з великоросійськими і синодальними правилами представляють публікації таких відомих сучасних українських істориків, як В.Бондаренко, А.Колодний, О.Крижанівський, С.Плохій, О.Реєнт, О.Саган, В.Смолій, Д.Степовик, Н.Стоколос, П.Яроцький тощо.

Вагомий вклад у вивчення окремих аспектів релігійного життя Поділля вносять сучасні подільські вчені і дослідники Л.Баженов, О.Григоренко, О.Дацюк, О.Добош, Є.Зваричук, А.Лисий, А.Опря, С.Причишин, В.Ровінський, П.Слободянюк, В.Смолінський, А.Філінюк, автор цієї статті та ін. Цікаву наукову інформацію релігієзнавчого характеру містять наукові збірники за підсумками міжнародних, всеукраїнських та регіональних наукових форумів, проведених на теренах нашого краю.

Виклад основного матеріалу... Для вивчення питань конфесійної політики царського самодержавства в Україні та її регіонах, зокрема діяльності православної церкви, найбільшу наукову цінність становлять документи Центрального державного історичного архіву України у м.Києві та державних архівів Вінницької і Хмельницької областей, Кам'янець-Подільського міського державного архіву.

Велика кількість документів для вивчення, аналізу і розкриття досліджуваної теми, як вже зазначалося, зосереджена у фондах ЦДІАК України, оскільки Київ у той час виступав не тільки

губернським, а й, починаючи з 1832 р., – адміністративним центром Київського генерал-губернаторства. У місті зосереджувалася вся ділова документація, інформаційні звіти, довідки про духовно-релігійну сферу Подільського регіону, що пояснюються достатньо високою інформаційною насиченістю архівними документами і матеріалами. Нами опрацьована низка справ, що дозволяє скласти цілісне уявлення про перебіг і особливості духовно-релігійних процесів у краї, а також забезпечує глибше сприйняття державної політики у сфері релігії та розвиток взаємин державних і церковних органів управління.

Окрему групу складають документи цивільних і військових адміністрацій, а також інших управлінських структур, які безпосередньо або дотично стосуються релігійно-церковної сфери Поділля. Значну кількість таких джерел представляють передусім справи, що висвітлюють окремі аспекти діяльності церков у досліджуваній період. Документи такого спрямування здебільшого знаходяться у фондах губернських і місцевих органів влади, які забезпечували виконання рішень вищих інстанцій на підлеглих їм територіях. Найбільшу цінність становлять справи, що стосуються зазначеного періоду, у фондах ЦДІАК України: Ф.127 «Київська духовна консисторія» Ф.422 «Канцелярія Київського, Подільського і Волинського генерал-губернатора», Ф.533 «Київський військовий губернатор». Чимало джерел цієї групи складають також документальні матеріали. Такого типу справи містять, як правило, інформацію різного змісту та характеру.

Для вивчення досліджуваного періоду велику цінність становлять документи Державного архіву Хмельницької області, що містять найбільшу за обсягом фактичну інформацію і засвідчують різноманітні аспекти релігійного життя Подільського регіону. Державний архів Хмельницької області є однією з найбільших установ документальних пам'яток історії України і нашого краю. В її двох сучасних, спеціально обладнаних корпусах на стелажах (протяжність майже 3,0 тис. погонних метрів) зберігається 8 тис. фондів, які містять біля 2 млн. документів періоду кінця XVIII – початку XXI ст., 42 фонди особового походження видатних людей краю, майже 37 тис. фото-, фоно-, відео- та кінодокументів [1, с.2].

Архівні фонди розподіляються на три періоди: дорадянський (період Російської імперії), радянський та період незалежності нашої держави. Документи періоду Російської імперії (1793-1917 рр.), коли Поділля було інкорпоровано в імперську державну структуру, були сформовані в процесі діяльності органів державного управління, місцевого самоврядування, релігійних та громадських організацій, що діяли на території Подільської та Волинської губерній, які за адміністративно-територіальним поділом радянських часів були віднесені до Вінницької, Кам'янець-Подільської, а згодом Хмельницької області [2].

Понад 30 тис. одиниць зберігання нараховують фонди релігійних установ: Подільської православної консисторії, Подільської римсько-католицької дієцезії, губернського церковно-будівельного присутствія. Серед документів цих установ плани церков, візитні описання костьолів, плани синагог та ритуальних копалень, тора, відомості про боротьбу православ'я з католицизмом та уніатством, про зміну віросповідань, про парафії і клір, про політичну і громадську діяльність священнослужителів, про секти старообрядців, лютеранські парафії, діяльність монастирів, господарські справи, духовні суди, церковні покарання тощо. Ці документи стосуються як центрального, так і східного та південного Поділля. Здебільшого вони зосереджені у діловій документації – різного роду протоколах, рапортах, звітах, табелях, відомостях і зведених статистичних даних з різних напрямків церковної діяльності. Зокрема, особливу цінність становлять справи, що відклалися у фондах: 34 «Подільське губернське церковно-будівельне присутствіє», 64 «Подільська духовна семінарія», 87 «Монастирі Подільської губернії», 111 «Подільський губернський комітет із забезпечення сільського православного Духовенства», 227 «Подільське губернське правління», 228 «Канцелярія Подільського губернатора», 237 «Подільська губернська будівельна комісія», у фондах повітових духовних правлінь тощо.

Найбільша кількість архівних матеріалів з цих питань зберігається у фонді 315 «Подільська духовна консисторія», що була заснована згідно з указом сенату від 12 квітня 1795 р. (13493 одиниці зберігання) і підпорядковувалась Св. Синоду. Як губернський орган управління православною церквою консисторія здійснювала нагляд за діяльністю повітових духовних правлінь, благочинних і священників, керувала церковнопарафіяльними школами і духовною семінарією, розглядала судові справи, які стосувалися служителів культу, шлюбу і розлуки [5, с.73].

Окрім документів вищестоящих державних і церковних установ (сенату, Св.Синоду, низки міністерств і відомств), історичних описів розповсюдження православ'я на теренах краю, матеріалів щодо будівництва церков, у фонді 315 Хмельницького облархіву зберігаються такі, наприклад, справи, як «Рапорти духовних правлінь єпархії про одержання ними указів консисторії щодо порядку приєднання до православного віросповідання осіб інших вірувань», «Про приєднання до православного віросповідання мешканців єпархії за 1803-1804 рр.», «Рапорти мешканців сіл Кам'янецького повіту католицького віросповідання про їх приєднання до православного

віросповідання», «Рапорти духовних правлінь і журнали засідань консисторії про хрещення дітей за католицьким обрядом особами православного віросповідання», «Список осіб, які перейшли з православного віросповідання в католицизм по єпархії» «Відомості про старообрядців, розкольників і їх церквах, каплицях і скитах по губернії за 1837 рік», «Рапорти благочинних про наявність в їх округах уніатських священників, каплиць і списки уніатів», «Про порядок приєднання до православного віросповідання євреїв, з видачею їм одноразової допомоги від церкви», «Припис Київського військового, Подільського і Волинського генерал-губернатора про ведення перепису в духовних правліннях російською мовою», «Відомості церков, сіл і хуторів, населення яких з унії приєдналися до православного віросповідання по колишній Брацлавській губернії», «Про приєднання до православного віросповідання різних осіб із інших вір».

У фонді Ф-685 «Подільська духовна римсько-католицька консисторія» (2004 одиниці зберігання), що була заснована указом сенату від 28 квітня 1798 р. і була губернським адміністративно-судовим органом католицької церкви, зберігаються журнали засідань консисторії (1798-1799, 1803, 1824, 1838, 1841, 1850, 1854 рр.), листування щодо будівництва костьолів, перехід із католицизму до інших віросповідань, метричні книги костьолів (1798-1920 рр.). В архіві також є анотовані фонди: «Костьоли Подільської губернії» (Р-17, 331 одиниця зберігання, 1739-1919 рр.), «Церкви Подільської губернії» (Р-18, 715 одиниць зберігання, 1780-1919 рр.), «Раввінати Подільської губернії» (Р-277, 116 одиниць зберігання, 1844-1888 рр.), не анотовані фонди: «Подільський губернський єпархіальний історико-статистичний комітет» (Р-832, 26 одиниць зберігання, 1867-1913 рр.) [5, с.74–75].

Скарги селян та священників на свавілля поміщиків, управляючих їх маєтками і орендарів за жорстоке поводження з ними, нанесення побоїв, примусове виконання панщини у дні церковних свят, тезоіменитств царських осіб, захоплення селянських земель тощо зосереджені у фонді 228 «Канцелярія Подільського губернатора» (10784 справи, 1795–1917 р.р.). Тут також містяться справи щодо клопотань Подільського архієпископа про збільшення земельних наділів для церков, про розмежування церковних земель, ремонт і стан храмів [5, с.10–15].

Загалом аналіз фондів Держархіву Хмельницької області засвідчує наявність численних цінних задокументованих матеріалів про діяльність церков в краї, конфесійну політику царського самодержавства на Поділлі, його специфічний підхід до релігійно-церковного життя подолан. Тут також зосереджені протоколи засідань, рапорти, інформації, довідки, звіти, статистичні дані духовних правлінь, монастирів, духовних навчальних закладів, листування з цивільними управлінськими структурами, вищими церковними і державними інстанціями, судово-слідчими органами, іншими конфесійними об'єднаннями, які діяли на теренах Подільського краю. Їх залучення дозволило з'ясувати релігійну обстановку, тенденції розвитку релігійного життя, загальну панораму утвердження православ'я в регіоні, позицію і ставлення керівництва і чиновників до різних конфесій [3, с.285–293].

У єдиному комплексі з джерелами Держархіву Хмельницької області питання духовно-церковної сфери висвітлюють документи Державного архіву Вінницької області, представлені у фондах Р-200 «Вінницький повітовий предводитель дворянства», Д-375 «Тульчинський нижній земський суд», Д-513 «Могилів-Подільське духовне правління», 506 «Вінницьке духовне правління», Д-546 «Липовецький нижній земський суд», Д-604 «Літинське духовне правління», Д-606 «Ольгопільське духовне правління», Д-789 «Гайсинське духовне правління», Д-799 «Брацлавське духовне правління». Таке вивчення джерел цих архівних установ зумовлене хронологічними рамками дослідження та специфікою адміністративно-територіального та єпархіального поділу Російської держави наприкінці XVIII – першій половині XIX ст., за яким більша частина території Вінниччини перебувала у складі Подільської губернії.

Наведемо, для прикладу, матеріали із фонду 506 «Вінницьке духовне правління»: «Про заходи боротьби з епідеміями» (указ консисторії, рапорти благочинних, переписка), «Про виконання законів про хрещення дітей», «Справа про заборону священникам без дозволу правління приймати на службу дяків», «Справа про порядок переміщення полкових священників в церквах повіту», «Справа про ревізію церков єпископом Подільської єпархії», «Укази консисторії і рапорти благочинних про права і обов'язки священнослужителів», «Справа про порядок розгляду судочинства осіб духовного і цивільного звань». У фонді 799-Д «Брацлавське духовне правління» в «Справі про призначення представників духовенства для участі в проведенні слідств» вміщено значний матеріал щодо досліджуваного періоду.

Важливе значення для нашого дослідження мають фонди Російського державного історичного архіву у м. Санкт-Петербурзі, зокрема фонди 796 «Канцелярія Синоду», 1263 «Кабінет міністрів», 1281 «Рада міністра внутрішніх справ», 1488 «Плани і проекти цивільної архітектури (колекція)» та ін. Справи цих фондів представлені документами розпорядчого та звітного характеру. Розпорядчі документи висвітлюють питання управління і контролю за різними духовними інституціями,

зокрема й за Подільською консисторією. У них більш детально і конкретно, ніж в указах і маніфестах, виписувались інструкції і вказівки низовим управлінським державним і церковним ланкам щодо тих чи інших дій для виконання царських повелінь.

Значну наукову цінність для нашого дослідження мають фонди Національного історичного архіву Білорусі у м. Мінську, зокрема фонди 136 «Мінська духовна консисторія», 3245 «Білоруська греко-уніатська духовна консисторія», 1781 «Могилівська римо-католицька духовна консисторія» 295 «Канцелярія Мінського губернатора». Це пов'язано з тим, що після другого і третього поділів Речі Посполитої церковне управління новоприєднаних територій Правобережжя, зокрема й Поділля, здійснювалося архієпископом Віктором Садковським, який очолював в 1793-1795 рр. новоутворену Мінську, Ізяславську і Брацлавську православну єпархію.

Значний обсяг архівних матеріалів щодо релігійної історії нашого краю знаходиться в Державному історичному архіві України в м. Львові, у державних архівах Житомирської, Тернопільської та Рівненської областей, м.Москви, Польщі, Литви, Чехії, Словаччини, Румунії, в різних наукових та музейних установах української світової діаспори.

У вищезазначених обласних архівах, а також в науковій бібліотеці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка і в обласному краєзнавчому музеї зберігаються регіональні періодичні церковні видання «Подільські Єпархіальні Відомості», «Православна Подолія», «Подолія». Нині до цієї категорії історичних джерел все частіше звертаються історики, краєзнавці, особливо в контексті регіональних досліджень. Особливо важливим джерелом є часопис «Подільські єпархіальні відомості», що як офіційне видання Подільської православної єпархії почало виходити друком у Кам'янці-Подільському із січня 1862 р. До 1882 р. журнал публікувався двічі на місяць, а з 1905 р. – чотири рази на місяць. Часопису відводилася функція посередника між церковними управлінськими структурами та священнослужителями єпархії. Водночас, проаналізувавши зміст публікацій цього видання, констатуємо, що журнал намагався зробити публікації цікавими і для парафіян, щоб формувати їхню думку на засадах православ'я [6, с. 25–32]. Не варто забувати й про те, що за змістом часопису пильно стежила духовна цензура, тим більше, що він був покликаний насамперед впливати на світогляд мешканців краю і духівництва в душі слухняного знаряддя імперської політики царського уряду.

«Подільські Єпархіальні Відомості» склалися з офіційної і неофіційної частин, кожна з яких мала чітко визначене тематичне спрямування, рубрики, призначення [7, арк.1–2]. В частині «Урядові розпорядження» офіційного відділу друкувалися царські маніфести, укази, повеління, укази по духовному відомству, оприлюднювалися керівні настанови Синоду та інших вищих духовних установ – як загальні, так і ті, що стосувалися Подільської православної єпархії. В рубриці «Розпорядження єпархіального начальства» публікувалися директиви кафедрального керівництва – архієреїв, консисторії, Училищної ради, котрі безпосередньо регулювали життя єпархії, а також офіційні матеріали різних правлінь по будівництву, опіці, взаємодопомозі, інформацію братств, Подільського єпархіального історико-статистичного комітету, статистичні дані з церковних книг та актів, котрі збирав і опрацьовував губернський статистичний комітет [8, с.61–62]. Документи офіційної частини часопису, в основному, відтворюють складні процеси духовно-релігійного життя краю, водночас вони віддзеркалюють методи впровадження імперських і синодальних стандартів та великодержавної політики царизму в церковній сфері суспільного життя на регіональному рівні.

Чільне місце в неофіційній частині журналу займали історико-краєзнавчі праці, етнографічні, археологічні та іконографічні розвідки, описи церковних старожитностей, дослідження з історії освіти на Поділлі, статті богословського та морально-релігійного змісту, публікації з питань пастирської практики, професійної етики, моралі, освіти подільського духівництва, його матеріальне забезпечення, педагогічні теми. Значна частина на шпальтах часопису відводилася просвітницькій діяльності пастирів, а також поточним подіям в житті єпархії, некрологам, спогадам, коротким нотаткам і привітанням з нагоди ювілеїв і пам'ятних дат в житті священнослужителів. Узагальнюючі дані про духовно-релігійну ситуацію на Поділлі знаходимо у витягах із звітів обер-прокурорів, статистичних зведеннях, повідомленнях про огляди парафій і церков православними ієрархами, інших аналітичних статтях [9, с.112–115].

Висновки... Отже, вивчений, систематизований, проаналізований і використаний нами комплекс архівних документів і матеріалів дозволяє, по-перше, розглянути на комплексній основі суть, зміст, особливості, місце і роль духовно-релігійної сфери Поділля та розкрити суть імперської і синодальної політики царського уряду щодо одержавлення релігійних конфесій краю та перетворення їх у інструмент імперського контролю над віруючими подолянами.

Вивчення і узагальнення архівного матеріалу, по-друге, допомагає підняти завісу забуття над історичною і духовною спадщиною нашого Подільського краю і широко використати її в курсах історії України, релігієзнавства, історії української культури, у краєзнавчо-туристичній роботі, у

виховних заходах в освітянських та культосвітніх установах, позашкільних закладах, на олімпіадах та в дослідженнях учасників МАН.

Список використаних джерел та літератури:

1. Державний архів Хмельницької області / автори-упорядники П. Слободянюк, Г. Осадча. – Хмельницький, 2005. – 12 с.
2. Адміністративно-територіальний устрій Поділля. Історія і сучасність : [моногр.] / Олуйко В. М., Слободянюк П. Я., Баюк М. І. – Хмельницький : ПП Мошак М. І., 2005.
3. Лях Г. В. Документальні матеріали розпорядчого стола Подільської духовної консисторії: класифікація та інформаційний потенціал / Г. В. Лях // Сучасні засоби збереження документів та нові методологічні підходи до наукових досліджень і застосування документів Національного архівного фонду України : наук. зб. за підсумками всеукр. наук.-практ. конф. – Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2012. – С. 285–293.
4. Блажевич Ю. І. Правові засади становлення і діяльності Подільської православної єпархії (кінець XVIII – 50-ті роки XIX ст.) / Ю. І. Блажевич // Університетські наукові записки. Часопис Хмельницького університету управління і права. – Хмельницький : Хмельницький університет управління і права, 2012. – С. 14–21.
5. Державні архіви Хмельницької області: путівник. – Хмельницький : Хмельницька міська друкарня, 2005. – 474 с.
6. Бойко А. «Єпархіяльні ведомости» в системі церковної преси початку ХХ століття / А. Бойко // Вісник Дніпропетровського університету. Серія: Літературознавство, журналістика. – Вип. 4. – Дніпропетровськ, 2001. – С. 25–32.
7. Центральний державний історичний архів України у м. Києві. ф. 127, оп. 664, спр. 667, арк. 1–2.
8. Распоряжения Святейшего Синода. О порядке составления статистических сведений из церковных книг и актов. От 20 января 1866 г. // Подольские Епархіяльные Ведомости (официальный отдел). – 1866. – № 6. – С. 61–62.
9. Распоряжение по духовно-учебному ведомству // ПЕВ(о. о.) – 1868. – №6. – С. 112–115.

Анотація

Ю.І.Блажевич

Источники религиозной истории Подолья (конец XVIII – начало XX в.)

В статті раскрыта суть і освещен опыт использования значительного архивного и документального материала отечественных и зарубежных государственных архивов по религиозной истории Подольского края в конце XVIII – начале XX в., в так называемый имперский период, когда Правобережная Украина и Подолье были инкорпорированы в состав Российской государства. Значительное внимание в статье уделяется анализу фондов 127, 5422, 533 Центрального государственного исторического архива Украины в г. Киеве, фондов 34, 64, 87, 111, 227, 228, 237, 315, Ф-685 Хмельницкого областного государственного архива и фондов Р-200, Д-375, Д-513, 506, 546, Д-606, Д-789, Д-799 Винницкого областного государственного архива, фондов 796, 1263, 1281, 1488 Российского государственного исторического архива в г. Санкт-Петербурге, фондов 136, 295, 1781, 3245 Национального исторического архива Беларуси в г. Минске.

Ключевые слова: архив, консистория, религиозная история, Подолье, епархия, документы.

Summary

Yu.I.Blazhevych

Source Base of Religious History of Podillia Region (End of the XVIII – Beginning of the XX Century)

The article highlights the main ideas and experience of usage of significant number of archival and documentary materials of domestic and foreign public archives on religious history of Podillia region in the end of the XVIII – beginning of the XX century during so-called imperial period, when the Right-Bank Ukraine and Podillia region were incorporated into the Russia. Considerable attention is given to analysis of the collections 127, 5422, 533 of the Central State Historical Archive of Ukraine in Kyiv, collections 34, 64, 87, 111, 227, 228, 237, 315, F-685 of Khmelnytskyi Regional State Archive and collections R-200, D-375, D-513, 506, 546, D-606, D-789, D-799 of Vinnytsia Regional State Archive, collections 796, 1263, 1281, 1488 of the Russian State Historical Archive in St. Petersburg, collections 136, 295, 1781, 3245 of the National historical Archive of Belarus in Minsk.

Key words: archive, consistory, religious history, Podillia region, eparchy, documents.

Дата надходження статті: «8» жовтня 2013 р.